

University of Groningen

De gezondheidszorg in de Noord-Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid tussen 1818 en 1859

Roelfsema-van der Wissel, Hermine Gertrude

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Roelfsema-van der Wissel, H. G. (2006). *De gezondheidszorg in de Noord-Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid tussen 1818 en 1859*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De voeding

13.1 Inleiding

Zoals nog zal blijken, was er meermalen sprake van kritiek op het voedsel, dat de Maatschappij van Weldadigheid aan de gestichtbevolking verstrekke. Daarbij gold de kwaliteit van het eten als een belangrijke voorwaarde voor het bevorderen en behouden van de gezondheid en vooral ook als middel om het ontstaan van ziekten tegen te gaan. Essentiëler is echter de vraag, of dat wat de kolonisten kregen voorgeschoteld niet alleen in kwalitatief maar ook in kwantitatief opzicht voldoende was. Het antwoord hierop zou gevonden kunnen worden door de voeding in de koloniën te vergelijken met die, welke in gelijksoortige instellingen als weeshuizen en bedelaarsinrichtingen werd uitgereikt. Daarbij doet zich echter het probleem voor, dat ook in deze inrichtingen zowel de hoedanigheid van het eten als de verschaft hoeveelheid onder de maat kan zijn geweest. Deze bezwaren rechtvaardigen het hanteren van de huidige maatstaven, die aan goede voeding kunnen worden gesteld en waarbij gebruik wordt gemaakt van eigentijdse begrippen zoals calorieën, koolhydraten, eiwitten, vitaminen en mineralen. Op deze wijze kan bij benadering worden nagegaan of arbeidzame bedelaars wel genoeg te eten kregen en of het voedsel voor de kinderen voldoende groeibevorderende elementen bevatte.

13.2 De voedselproductie

Het voedsel voor de koloniale bevolking werd zoveel mogelijk door de koloniën zelf opgebracht. De bij de boerenhoeven behorende veestapel, de koeien en varkens, leverden vlees, spek en melkproducten. Kippen zorgden voor eieren en schaapskudden voor vlees en wol. Op de akkers werden aardappelen, granen, diverse koolsoorten, groenten en peulvruchten verbouwd. De Maatschappij veronderstelde, dat met deze zelfvoorziening de uitgaven aan eten voor de talrijke bevolking in de hand zouden kunnen worden gehouden, maar vanwege de beperkte opbrengsten bleek de aankoop van voedsel toch nodig te zijn.

De maaltijden waren afgestemd op hetgeen het seizoen te bieden had. Tijdens de zomermaanden konden er verse bladgroenten op het menu worden gezet, terwijl er 's winters uitsluitend uit de voorraden aan peulvruchten, wortels en knollen geput kon worden. Door de beperkte keuze was het eten weinig gevarieerd. Twee consumptie-overzichten uit 1826 tonen aan, wat de bedelaarskolonisten in Ommerschans in de maanden september en oktober dagelijks als warme maaltijd kregen voorgezet¹. Aardappelen vormden het hoofdbestanddeel van het middagmaal en om de voedzaamheid te vergroten werd er een hoeveelheid gort of boekweitmeel aan toegevoegd. Elke dag werd hier een stukje schapenvlees bijgegeven en soms als extra wat spek, rundvet of kalfsvlees. De bijbehorende groenten, deels verwerkt tot stampot, bestonden uit knollen, kool, erwten, wor-

tels of uien. Het eten werd op smaak gebracht met zout en eventueel wat peper of azijn. Wat deze producten betreft, week het koloniale voedsel niet af van dat wat de bewoners van vergelijkbare instellingen in die tijd kregen opgediend².

13.3 Kritiek op de voeding

In 1828 voelde de PC zich geroepen, om zich te verweren tegen de aanmerkingen over de gebruikte landbouwmethoden en de voedselverstreking in het geschrift *Beoordeling en Wederlegging van de vlugtige waarnemingen der Maatschappij van Weldadigheid in de noordelijke provinciën van het koninkrijk der Nederlanden (Koeverden 1828)*. Door middel van afkoping had de PC de verspreiding van dit artikel kunnen voorkomen. Het geschrift was afkomstig van een niet met naam genoemde gewezen ambtenaar, die in 1822 als adjunct-directeur was aangesteld, maar die vanwege slecht functioneren uiteindelijk was ontslagen. Kennelijk vormde de kritiek van iemand uit eigen gelederen een ernstige bedreiging en voelde de PC zich genoodzaakt om zich hiertegen te verdedigen met een uitgebreid en goed geargumenteed artikel in haar tijdschrift³

Wat de voeding betreft ging het vooral om de slechte beoordeling van het aardappelbrood en het uitdelen van te weinig vleesproducten. Dit waren onderwerpen waarover, zoals al eerder is opgemerkt, burgemeester Tonckens van Norg in hetzelfde jaar maar in een ander verband ook zijn afkeuring uitsprak.

De opvatting van de PC luidde, dat aardappelen als voornaamste voedselbron van de Nederlandse bevolking niet ongezonder konden zijn. De veronderstelling, dat dit product schade aan de gezondheid zou toebrengen, zoals dikke buiken en diarree, was ondertussen ook al te niet gedaan en de sterfte in de koloniën was zeker niet groter dan in andere weeshuizen en bedelaarsinrichtingen. Voorts was de PC van oordeel, dat aardappelbrood even voedzaam was als roggebrood. De aardappelen werden namelijk uitgeperst tot aardappelmeel, waardoor roggebrood en aardappelbrood gelijke hoeveelheden aan waterdelen en voedende stoffen bevatte. Het verwerken van aardappelen in het brood gebeurde niet uit zuinigheidsoverwegingen, maar was noodzakelijk om de overtollige opbrengsten kwijt te raken. Drentse en Overijsselse boeren teelden namelijk ook hun eigen aardappelen en de afwezigheid van grotere steden in de nabijheid van de koloniën maakte vanwege de vervoerskosten de afzet van aardappelen te onvoordelig. Dit argument was juist, want in de loop der jaren zou er wegens gebrek aan aardappelen steeds meer graan aan het brood worden toegevoegd. Aanvankelijk bestond het brood uit 1/3 rogge en 2/3 aardappelen. Door het optreden van de aardappelziekte na 1840, veroorzaakt door een schimmel (phytophthora), ontstond er een tekort aan grote eetaardappelen. In 1845 bedreeg de gemiddelde oogstopbrengst in Drenthe nog geen 30% van een 'normale' oogst⁴. Voor het brood werd nu uitsluitend nog gebruik gemaakt van kriel- en pootaardappelen, in de verhouding van 1 mud rogge en 3 mud aardappelen. In 1857 werd de samenstelling van het 'roggebrood' vanwege het gebrek aan aardappelen nogmaals gewijzigd. Alleen in de Gewone koloniën brachten de oogsten nog steeds voldoende op en waren tot die tijd de overschotten van deze koloniën aan Veenhuizen en Ommerschans overgedaan. De PC gaf nu de opdracht om het brood in de laatstgenoemde koloniën te bereiden uit 1 mud rogge en 1 mud aardappelen. In de Gewone koloniën bleef de oude samenstelling gehandhaafd en werd geadviseerd om de overtollige aardappelen als veevoer in plaats van hooi te gebruiken⁵.

Ook tegen de opmerking, dat de kolonisten te weinig vlees kregen, verweerde de PC zich heftig. Gezondheid werd volgens haar verkregen door een arbeidzaam en ordelijk leven en behoorlijk voedsel, dat geenszins uit vleesspijzen behoefde te bestaan.

Werkzame lieden als arbeiders en dagloners aten immers ook hoofdzakelijk aardappelen en zelden vlees⁶. Wat het vlees betreft kwamen de kolonisten trouwens allerminst iets tekort. Ze kregen in tegendeel wekelijks wel 63 loden (630 gram) aan vlees, spek, vet en boter, waarbij 4 lood spek overeen kwam met 8 lood vlees⁷. Deze uitspraak was maar ten dele overeenkomstig de realiteit. Het zou namelijk betekenen, dat ze per dag 90 gram aan dierlijk voedsel ontvingen. In werkelijkheid kregen de bedelaarskolonisten in 1823 dagelijks nog de maximale hoeveelheid van 6 lood vlees, 4 lood spek of 2 ½ lood vet. Nadien werden deze porties echter aanzienlijk gereduceerd. In 1832 bedroegen ze 4 lood schapenvlees, 3 lood rundvlees of 2 lood spek per dag en deze hoeveelheden zouden na die tijd gehandhaafd blijven⁸. De door de PC gerekende hoeveelheid was uitsluitend voorbehouden aan zeer sterke en gezonde kolonisten, die in staat waren om veel overuren te maken en die zich van dit geld wekelijks de aanschaf van één pond spek konden permitteren⁹.

Ook binnen de gelederen van de Maatschappij werd er regelmatig op aangedrongen om meer dierlijk voedsel te verstrekken en vooral aan kinderen om de groei te bevorderen. Geregeld adviseerden geneesheren van de wezengestichten om meer vlees te gebruiken, omdat dierlijk voedsel voor de te kleine en ziekelijke kinderen onontbeerlijk was¹⁰. Leden van de Commissie van Weldadigheid waren in 1847 om dezelfde redenen ook deze mening toegedaan¹¹. Toch zou uit zuinigheidsoverwegingen ook hier evenals in de bedelaarsgestichten de hoeveelheid vlees niet veranderd worden. Als argument werd aangevoerd, dat wetenschappelijk nog niet was bewezen, dat vlees voor de gezondheid onmisbaar was. Er was dus geen reden om de voeding nog duurder te maken¹². Overigens was het gebruik van vlees als kostbaar voedingsmiddel van oudsher voorbehouden aan de midden en hogere sociale lagen, terwijl de laagste inkomensgroepen voornamelijk spek aten. De vleesvermindering in de koloniën kan verband hebben gehouden met de verhoging van de opcenten op geslacht. Hoewel deze vorm van belastingheffing in Drenthe op grote schaal zou zijn ontdoken, staat wel vast, dat na de invoering van deze maatregel in 1823 de consumptie van rund en varkensvlees over het algemeen daalde¹³.

Klachten over het eten zijn ook terug te vinden in getuigenissen van enkele kolonisten. In dit verband wordt een schrijven over de slechte omstandigheden in Veenhuizen van T. L. Hoff vaak aangehaald. Hoff schreef zijn aanklacht om anderen ervan te weerhouden uit vrije wil naar de koloniën te gaan. Zelf had hij zich in 1839 als vrijwillig kolonist in Ommerschans laten opnemen om daarna naar Veenhuizen overgeplaatst te worden. Volgens Hoff was het eten in Veenhuizen slecht en volstrekt onvoldoende en vooral omdat de aardappelen er van inferieure kwaliteit waren. Doordat ze te groot, hol en waterig waren, werd het aardappelbrood te nat en bevatte het meer water dan meel. Om dezelfde reden gaf het middageten wel een opgeblazen gevoel maar geen verzadiging, zodat je na enkele uren al weer honger kreeg. De kwaliteit van het vlees liet ook alles te wensen over. Aan het schapenvlees zat weinig vlees en nog minder vet. Van het rundvlees kregen de kolonisten alleen de restanten, doordat de ambtenaren en veteranen na de slacht het recht van de eerste keuze hadden¹⁴.

Meer informatie over het voedsel en de problemen die hiermee samenhangen, biedt een brief van A. Schot. Deze kolonist stuurde in 1856 vanuit Ommerschans een epistel vol klachten naar Den Haag om de PC tot het aanbrengen van verbeteringen aan te zetten. Ook hij gaf te kennen, dat de warme maaltijden 'wel tot opvulling van het ligchaam, maar niet tot voeding van het zelve verstrekten'. Dat lag vooral aan de te kleine aardappelen. Van de afgewogen 2 1/2 kop (2 1/2 liter) krielaardappelen bleef, nadat ze van aarde, schil en lelijke plekken waren ontdaan, maar iets meer dan een halve kop over. Als ze bevroren waren geweest, krompen ze bovendien ook nog. Wortels en knollen vulden

niet en de hoeveelheid vlees was minimaal, omdat de botten werden meegewogen. Voor een volwassen man, die zware lichamelijke arbeid moest verrichten, was een dergelijke maaltijd volstrekt onvoldoende. De elf cent per persoon per dag, die de Maatschappij voor dit eten uittrok, was veel te weinig en zeker niet in overeenstemming met het bedrag, dat het gemeentebestuur voor zijn opname betaalde. Alleen met het kopen van etenswaren kon de honger worden gestild. Maar dit werd nu bemoeilijkt, doordat de prijzen van voedsel waren gestegen en de Maatschappij tegelijkertijd de arbeidslonen had verlaagd. Brood, spek en boter kostten nu twee maal zoveel als voorheen, terwijl drie en een halve dag landwerk nog maar zeven cent opbracht. Dat was net genoeg om er elke dag een beetje warm drinken van te kopen. Zelfs in de gevangenis verdiende je nog meer. Ook noodzakten deze lage lonen tot een langer verblijf in de koloniën. Tot nu toe hadden kolonisten al na drie jaar mogen vertrekken, wanneer ze het vereiste bedrag van f. 25 hadden gespaard, terwijl ze nu wel vier of vijf jaren moesten blijven om deze som bijeen te brengen. Schot sloot zijn brief af met de bedreiging, dat hij dit epistel zou laten drukken, wanneer de Maatschappij aan zijn eisen om de voeding op peil te brengen en om de lonen te verhogen geen gehoor zou geven¹⁵.

Enig effect zullen deze aantijgingen niet hebben gehad. Al sinds de jaren dertig kampte de Maatschappij met financiële tekorten. Deze daling van inkomsten zou veroorzaakt zijn door de onvolwaardigheid van de arbeidskrachten, de geringe productiviteit van de grond, de kostbare hooi- en mest aankopen en de sterk verminderde bijdragen van particulieren¹⁶.

De klacht van een aantal wezen in Veenhuizen van een jaar later zal waarschijnlijk ook te maken hebben gehad met een poging om de uitgaven aan voeding te beperken. Deze kinderen deden in een brief aan Van Konijnenburg hun beklag, dat ze de afgelopen week één maatje (1 deciliter) gort minder hadden gekregen. Bij navraag bleek, dat adjunct-directeur Rensing deze maatregel had genomen, omdat de gort 'met lange tanden werd gegeten' en er in enkele meisjeszalen mee werd geknoeid. Twee maal per dag stijve gort wekte zijns inziens weerzin en om de pap vloeibaar en daarmee aantrekkelijker te maken, had hij de opdracht gegeven om hiervoor 3 maatjes in plaats van 4 maatjes gort te gebruiken. Afgezien van één zaal met rooms- katholieke kinderen, had dit volgens hem onder de wezen geen enkel teken van ontevredenheid opgeleverd¹⁷. Overigens kregen de vrouwelijke wezen sinds oktober 1850 ook al één ons brood minder, omdat de hoeveelheid van 400 gram per dag als voldoende voor meisjes werd beschouwd¹⁸.

13.4 Het voedsel in de bedelaarsgestichten.

De klachten van zowel kolonisten als buitenstaanders wezen al op de tekortkomingen in het voedsel, dat in de bedelaarsgestichten werd verstrekt. Om na te gaan in hoeverre deze kritiek terecht was, volgen hier de weekmenu's van Veenhuizen en Ommerschans, die onderling enigszins verschillen ¹⁹.

Opgave der voeding van een kolonist per week (tweede gesticht Veenhuizen)

Zondag:

2 1/2 kop aardappelen
1/2 kop wortelen
2 lood fijne groenten
3 lood rundvleesch
1/2 wigtje peper
5 onc roggebrood

Maandag:

3 1/2 maatje erwten
1 1/2 maatje gort
2 lood fijne groenten
2 lood zout
2 lood rookspek
1/2 wigtje peper
5 onc roggebrood

Dinsdag:

2 1/2 kop aardappelen
5 onc snijgroenten
2 lood zout
3 lood rundvleesch

1 lood = 10 gram
1 kan = 1 liter
1 maatje = 1 deciliter
1 vingerhoed = 1 centiliter
1 kop = 1 liter
1 onc = 100 gram
1 wigtje

kosten per kolonist per week 74,54 cent

Woensdag:

5 maatjes gort
2 lood zout
3 lood rundvleesch
5 onc roggebrood

Donderdag:

1/2 kop wortelen
2 1/2 kop aardappelen
2 lood zout
3 lood rundvleesch
1/2 wigtje peper
5 onc roggebrood

Vrijdag: (vleesloze dag)

5 maatjes gort
2 lood zout
1 1/2 lood boter
5 onc roggebrood

Zaterdag:

2 1/2 kop aardappelen
5 onc snijgroenten
2 lood zout
2 lood rookspek
1/2 wigtje peper
5 onc roggebrood

Voeding der kolonisten in Ommerschans over de maand juni 1858.

Zondag:

3 kop aardappelen
1/30 kan azijn (of 3 1/3 vingerhoed)
1/2 wigtje peper
3 lood rundvleesch
2 lood zout
5 onc brood

Donderdag:

3 kop aardappelen
1/30 kan azijn
1/2 wigtje peper
3 lood rundvleesch
2 lood zout
5 onc brood

Maandag:

6 maatjes paardenboonen
 1/2 wigkje peper
 2 lood spek
 2 lood zout
 5 onc brood

Vrijdag (vleesloze dag)

5 maatjes gort
 1 1/2 lood boter
 2 lood zout
 5 onc brood

Dinsdag:

3 kop aardappelen
 1/30 kan azijn
 1/2 wigkje peper
 3 lood rundvleesch
 2 lood zout
 5 onc brood

Zaterdag:

4 maatjes erwten
 1 maatje gort
 3 lood rundvleesch
 2 lood zout
 1/2 wigkje peper
 5 onc brood

Woensdag:

4 maatjes erwten
 1 maatje gort
 1/2 wigkje peper
 3 lood rundvleesch
 2 lood zout
 5 onc brood

kosten per kolonist per week 75,40 cent

Volgens Van Konijnenburg werd het verschil in de kosten aan voeding tussen de twee koloniën veroorzaakt, doordat de gekochte producten duurder waren uitgevallen dan die, welke de kolonie zelf had voortgebracht²⁰. Verder valt op, dat er in Veenhuizen minder aardappelen werden gebruikt dan in Ommerschans. Waarschijnlijk had dit te maken met de al eerder genoemde afname van aardappelbrenngsten.

De hoeveelheid voedsel, die de kolonisten dagelijks kregen, werd berekend naar leeftijd.

De bovenstaande menu's bestonden uit 'volle porties' en waren alleen bestemd voor kolonisten van achttien jaar en ouder. Kinderen van twaalf tot achttien jaar kregen 3/4 portie en die van zes tot twaalf jaar 1/2 portie²¹.

Wanneer één van de bovenstaande voedingslijsten beoordeeld wordt naar de huidige maatstaven, dan lijkt deze in meerdere opzichten tekortkomingen te bevatten.

Berekening van de voedingswaarde van het menu van het bedelaarsgesticht in Veenhuizen in 1858²².

Calorieën	calcium	ijzer	A	B1	B2	C	D	eiwit	vet	koolhydraten
Kcal	mgram	mgram	ugram	mgam	mgam	ugram	ugram	gram	gram	gram
1902	352	21	183	2	1	182	0	63	16	377

Totaal 251 144 1507
 Aandeel in energie 13% 8% 79%
 Schatting benodigdheden 2438 Kcal, 71 gram eiwit en circa 80 gram vet

Uit deze cijfers blijkt, dat afgezien van de geringe hoeveelheid eiwit, er vooral sprake was van een tekort aan vet. Dit zal een negatief effect op de constitutie hebben gehad, omdat vet niet alleen onontbeerlijk is voor een efficiënte opname van voedingsstoffen, maar ook energieverhogend werkt en het hongergevoel verdrijft. Het gebruik van vet is tevens nodig om smaak aan het eten te geven²³. Om deze reden zal voor kolonisten, die landarbeid of zwaardere fabriekswerkzaamheden moesten verrichten, wat meer lichamelijke inspanning vereiste, deze voeding zonder meer ontoereikend zijn geweest. Deze tekortkoming was zeker ook van toepassing op jongeren onder de achttien jaar, die vanwege de gedeelde porties nog minder kregen van de voor de groei noodzakelijke bouwstoffen.

Wel moet daarbij worden opgemerkt, dat intussen in 1858 bijna de helft van de bedelaarsbevolking van het tweede gesticht geheel of gedeeltelijk invalide was en dus buiten het arbeidsproces viel. Van een zelfde mate van arbeidsongeschiktheid was ook sprake in het derde gesticht in Veenhuizen en onder de bedelaars in Ommerschans²⁴.

Verder maken de gebruikte kledingmaten aannemelijk, dat het merendeel van de volwassen kolonisten volgens de huidige maatstaven erg klein was. Volgens het reglement van het fabriekswezen werd de kleding in vijf verschillende grootten gemaakt²⁵.

Voor mannen:	1.65 m - 1.80 m.	voor vrouwen:	1.57 m - 1.70 m.
	1.49 m - 1.64 m.		1.43 m - 1.56 m.
	1.33 m - 1.48 m		1.29 m - 1.42 m
	1.17 m - 1.32 m		1.15 m - 1.28 m.
	1.01 m - 1.16 m.		1.01 m - 1.14 m.

Uit deze maten kan worden afgeleid, dat voor deze volwassenen een lengte van 1.60 meter al groot moet zijn geweest. Daaruit zou tevens geconcludeerd kunnen worden, dat deze personen in het algemeen niet alleen klein van stuk maar waarschijnlijk ook tener zullen zijn geweest en zodoende misschien minder voedsel nodig hadden. Anderzijds werd in dezelfde tijd duidelijk aangegeven, dat ook volgens de toen geldende normen, de voeding in de bedelaarsgestichten wel degelijk ernstige gebreken vertoonde. In het al eerdergenoemde beoordelingsrapport, dat de medicus R. Westerhoff in 1858 op verzoek van de gecommiteerde van de regering bij de Maatschappij van Weldadigheid mr. E. baron Mackay opstelde, werd het voedsel van de bedelaarskolonisten als zeer negatief aangemerkt. Over het algemeen, het instituut in Wateren uitgezonderd, was de voeding in de koloniën 'zeer slecht en onvoldoende' gebleken²⁶. De hoeveelheden voedsel waren veel te gering en zeker voor volwassenen, die veel werk moesten verzetten. Het uitgedeelde spek was volgens Westerhoff spoelingspek, terwijl het vlees afkomstig van ongezonde, afgemolken en afgeleefde koeien taai en weinig voedzaam was. Hij wist dit uit ervaring, omdat hij het vlees bij de onderdirecteur had gegeten. Zelfs voor een hongerig iemand was het oneetbaar. Al met al diende de voeding verbeterd te worden door er iets meer geld aan uit te geven en Westerhoff was bereid om daarbij te adviseren.

Zoals gebruikelijk verdedigde Van Konijnenburg zich tegen deze afkeurende opmerkingen. Hij merkte op, dat het onderzoek van Westerhoff slechts oppervlakkig kon zijn geweest, omdat zijn bezoek aan de koloniën maar vijf dagen had geduurd. Voorts leek het, of deze er op uit was, om de Maatschappij op kosten te jagen. Volgens Van Konijnenburg kregen de bedelaars precies hetzelfde middageten als de kwekelingen in Wateren. De eersten moesten wel zelf voor hun avondeten zorgen, maar daar ontvingen ze allemaal, ook de niet werkenden, 10 cent zakgeld voor. Het was Westerhoff

kennelijk ontgaan, dat degenen die overuren maakten soms wel 60 cent extra aan zakgeld konden verdienen.

Wat betreft het zogenaamde ongezonde vlees wees Van Konijnenburg er op, dat overal ter wereld voor de slacht afgedankte melkkoeien werden gebruikt. In 1858 waren er in de koloniën 141 koeien geslacht en dat aantal bedroeg 1/6 van al het melkvee. Dit waren gezonde koeien geweest, want jaarlijks stierf er hooguit 3% van al het rundvee. Het vlees moest dus van goede kwaliteit zijn geweest. Daarom kon geconcludeerd worden, dat de dochter van de onderdirecteur, die het door Westerhoff genuttigde vlees had bereid, de kookkunst niet machtig was geweest. Voorts kon het in de koloniën gebruikte spek onmogelijk spoelingspek zijn, omdat dit alleen in Schiedam voor kwam, waar het vee met spoeling uit de branderijen werd gevoerd. Van Konijnenburg wees er tenslotte op, dat het verstrekken van meer vlees recidivisme of het terugkeren van bedelaars zou aanwakkeren, omdat ze zich deze luxe in de gewone maatschappij niet konden veroorloven²⁷.

In het jaarverslag werd het standpunt van de Maatschappij nog eens duidelijk omschreven: 'Een bedelaars-Gesticht is geen kost-, maar werkhuis en een werkhuis is eene toevlugt in nood, een kwaad, zoo men wil een noodzakelijk kwaad, waar juist zooveel moet worden gegeven dat de mensch kan leven, en zoo weinig dat hij met alle kracht verlangt in de gewone maatschappij terug te keeren'. Deze opvatting kwam overigens geheel overeen met die van de Minister van Binnenlandse Zaken, die de opmerkingen van Westerhoff in de Kamer had afgedaan als filantropisch en die er de voorkeur aan gaf om de behoeften in de gevangenis tot een minimum te beperken, zodat de arme er geen paradijs zou vinden²⁸.

Desondanks zou de kritiek van Westerhoff wel enig effect hebben. Na de definitieve scheiding van de koloniën in september 1859 werd de voeding in Veenhuizen en Ommerschans aangepast. Hoewel hierbij de hoeveelheden vlees en spek onveranderd bleven, werden de porties eten wel vergroot. Voortaan ontvingen de bedelaarskolonisten van achttien jaar en ouder 1 hele portie, die van twaalf tot achttien jaar 3/4 portie en kinderen van zes tot twaalf jaar 1/2 portie²⁹.

13.5 De voeding van de wezen

Om de voeding in de wezengestichten te beoordelen, kan een vergelijking met gelijksoortige instellingen uit die tijd worden gemaakt. Volgens L. Burema waren weeshuizen behoudend en daardoor bleef de voeding er lange tijd vrijwel ongewijzigd. In het begin van de 19de eeuw kwamen er nog te weinig aardappelen in het menu voor en vormden grutterswaren en peulvruchten de hoofdschotel. Het voedsel had tekorten aan dierlijke eiwitten, aan verse groenten en fruit en het vetgehalte was aan de lage kant. Door achttien van deze instellingen te vergelijken bleek wel, dat er onderling grote verschillen waren wat betreft de uitgereikte hoeveelheden brood en vlees. In slechts vijf van deze gestichten werd meer dan 450 gram brood per dag gegeven. De dagelijkse hoeveelheid vlees was in vijf gestichten beneden de 40 gram, in zeven gestichten 40 tot 65 gram, in drie tussen de 65 en 100 gram en in vier gestichten 100 tot 150 gram³⁰.

Uit het volgende weekmenu kan worden afgeleid tot welke categorie het wezengesticht in Veenhuizen behoorde.

Opgave der Voeding van een Wees per week (eerste gesticht Veenhuizen³¹).

Zondag:

2 kop aardappelen
4 onc kool
3 lood rundvleesch
2 maatjes gort
17 1/2 wigtje zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Maandag:

4 maatjes gort
3 lood rundvleesch
17 1/2 wigtjes zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Dinsdag:

2 kop aardappelen
4 onc kool
3 lood rundvleesch
2 maatjes gort
17 1/2 wigtjes zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Zaterdag:

3 maatjes erwten
3 maatjes gort
2 lood spek
17 1/2 wigtjes zout
maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Woensdag:

3 maatjes erwten
3 maatjes gort
2 lood spek
17 1/2 wigtje zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Donderdag:

2 kop aardappelen
4 onc kool
3 lood rundvleesch
2 maatjes gort
7 1/2 wigtjes zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

Vrijdag: (vleesloze dag)

2 kop aardappelen
1/2 kop wortelen
1 1/2 lood boter
2 maatjes gort
17 1/2 wigtjes zout
2 maatjes karnemelk
1 maatje zoetemelk
5 wigtjes boter
5 onc roggebrood

1 lood = 10 gram

1 kan = 1 liter

1 maatje = 1 deciliter

1 vingerhoed = 1 centiliter

1 kop = 1 liter

1 onc = 100 gram

1 wigtje = 1 gram

kosten per wees per week: 74,01 cent.

Met de uitgifte van brood, dat 500 gram per dag bedroeg, lijkt het wezengesticht niet slecht te scoren. Wel moet hierbij worden bedacht, dat het koloniale brood maar gedeeltelijk uit graan bestond, terwijl in andere inrichtingen zuiver tarwe of roggebrood werd gegeven.

De hoeveelheid vlees van 30 gram per dag blijkt minimaal te zijn geweest. De aanmerkingen hierop waren terecht, aangezien de meeste wezen nog minder kregen. Het bovenstaande menu, dat uit 'volle porties' bestond, was namelijk uitsluitend bestemd voor de oudste wezen. Evenals bij de bedelaars het geval was, werd ook hier de hoeveelheid berekend naar de leeftijd van het kind ³².

1^e klasse van 16 jaar en ouder: 1 volle portie

2^e klasse van 12 tot 16 jaar: 3/4 "

3^e klasse van 9 tot 12 jaar: 2/3 "

4^e klasse van 6 tot 9 jaar: 1/2 "

Voorts gold ook voor de wezen de stelregel 'wie werkt zal eten'. Alle kinderen vanaf zes jaar oud waren verplicht om buiten schooltijd enige werkzaamheden te verrichten. Deze bezigheden varieerden al naar gelang de leeftijd van lichte karweitjes zoals touw pluizen, wol plukken en spinnen tot de zwaardere land- en fabrieksarbeid. Op deze wijze droegen ze bij in de kosten van hun verzorging en leerden ze van jongs af aan om in hun eigen onderhoud te voorzien. Hoe ouder de kinderen waren, des te meer ze moesten verdienen. De hoogte van de wekelijkse verdiensten was als volgt vastgesteld: de zes tot negen-jarigen: 7 stuivers, de negen tot twaalf-jarigen: 14 stuivers, de twaalf tot zestien-jarigen: 21 stuivers, voor meisjes ouder dan zestien jaar: 25 stuivers en voor jongens van die leeftijd: 28 stuivers. IJver werd beloond, want van het geld dat ze meer verdienden mochten ze een derde als zakgeld houden. Daarentegen werden kinderen, die hun taak niet naar behoren hadden vervuld, in een strafzaal geplaatst³³.

De afgemeten hoeveelheden, de lichamelijke inspanning en het feit, dat het merendeel van de kinderen nog in de groei was, doen vermoeden, dat de voeding zoals in het weekmenu werd aangegeven, in meerdere opzichten tekort schoot. Het is echter niet volledig gerechtvaardigd om de voeding uit die tijd te toetsen aan de huidige maatstaven van volwaardig voedsel. Door de beperkte, seizoensgebonden keuze van producten, was het voedselpatroon anders. De kinderen waren ook kleiner en zullen dus minder eten nodig hebben gehad. Daarom worden, om het genoemde weekmenu te kunnen beoordelen, naast de nu geldende hoeveelheden ook de geschatte benodigdheden van de toenmalige wezen in de volgende tabel vermeld ³⁴.

Energievoorziening weekmenu (1858)

Leeftijd	calorieën Kcal	calcium mgram	ijzer ugram	A mgr.	B1 mgr.	B2 mgr.	C ugr.	D gram	eiwit %	vet %	koolhydr. %
16t/m18	2148,0	414,0	24,9	211,2	2,1	0,9	122,3	0,2	73,5	8%	78%
12t/m15	1611,0	310,5	18,7	158,4	1,6	0,7	91,7	0,2	55,1	8%	78%
9t/m11	1439,2	277,3	16,7	141,5	1,4	0,6	82,0	0,1	49,2	8%	78%
6t/m8	1074,0	207,0	12,5	105,6	1,0	0,5	61,2	0,1	36,7	8%	78%

vereisten jongens en meisjes (gemiddeld):

16t/m19	2725	1100	15		1,3	2,0	75		73	35%	55%
13t/m15	2525	1200	15		1,2	1,8	75		67,5	35%	55%
10t/m12	2175	1200	12		1,1	1,6	75		60	35%	55%
7t/m10	1925	800	10		0,9	1,2	60		52,5	35%	55%

Energievoorziening weekmenu (1858)

Leeftijd	calorieën	calcium	ijzer	A	B1	B2	C	D	eiwit	vet	koolhydr.
Kcal	mgram	ugram	ugr.	mgr.	mgr.	mgr.	ugr.	gram	%	%	

schatting benodigdheden wezen:

16t/m18	2350	1200	13,5		1,15	1,7	75		63,75	35%	55%
12t/m15	2050	1000	11		1,0	1,4	67,5		56,25	35%	55%

Uit deze berekening blijkt, dat ook de wezen door het ontbreken van voldoende zuivelproducten en vlees in hun voeding, vooral te weinig calcium en vet kregen. Door de beperkte hoeveelheid eten was eveneens het aantal calorieën te laag en zoals al eerder is opgemerkt, moeten dit voedseltekort en het ontbreken van essentiële voedingsstoffen negatieve gevolgen voor de lichamelijke gesteldheid hebben gehad. Evenals bij de bedelaarskolonisten het geval was, werd ook voor de wezen de hoeveelheid voedsel in 1859 aanmerkelijk vergroot. De kinderen werden nu in plaats van in vier in drie leeftijdsgroepen ingedeeld, wat op zich zelf al een belangrijke verbetering betekende. De wezen van zestien jaar en ouder kregen nu 1 volle portie, die van elf tot zestien jaar 4/5 portie en de jongste kinderen van twee tot elf jaar 3/5 portie voedsel³⁵.

13.6 Voeding en lichaamslengte

Al in de 19de eeuw werd met behulp van statistische lengtegegevens een verband gelegd tussen lichaamslengte en welvaart. In een vrij recent onderzoek van P. G. Tassenaar is de relatie gelegd tussen de voeding en de lengte van Drentse keurlingen of van jongens, die in het jaar dat ze negentien werden voor de militaire dienst werden gekeurd. Hierin is aangetoond, dat de lengte van deze keurlingen in de periode 1815-1860 afhankelijk was van de voedselproductie in Drenthe. Zo bedroeg in Drenthe vóór 1847 de gemiddelde lengte van deze jongens 164,3 cm, terwijl deze maat na de mislukte aardappeloogsten tot 161,0 cm daalde, om daarna weer geleidelijk te stijgen³⁶. Aangezien vrijwel alle keurlingen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid van oorsprong niet uit Drenthe kwamen, zijn de lengtegegevens van deze jongens niet in Tassenaars onderzoek verwerkt. Het beschikbare bronnenmateriaal en de door deze auteur verstrekte aanvullende gegevens maken echter wel een vergelijking mogelijk.

13.7 Keurlingen in de wezengestichten

De animo onder de wezen om in militaire dienst te gaan, lijkt groot te zijn geweest. Het bood ze niet alleen een kans op werk maar ook de mogelijkheid om uit de gestichten ontslagen te worden. In 1830 gaven in Veenhuizen liefst 104 jongens in de leeftijd van dertien tot twintig jaar zich op voor indiensttreding bij de zeemacht. Vanwege de vereiste ouderdom van ruim achttien jaar kwamen van deze grote groep maar twintig jongens voor een eventuele militaire keuring in aanmerking³⁷. Landelijk was er geen sprake van uitsluiting bij de keuring van jongens met een slechte fysieke conditie. In Veenhuizen werd echter wel aan voorselectie gedaan en controleerden de gestichtgeeneheren de kandidaten op lichamelijke gebreken³⁸. Op de lijst met 104 gegadigden zijn achter 38 namen naast andere gegevens zoals hun stamboek- of inschrijfnummer ook de lengtematen opgetekend. Hiermee kan een indruk worden gegeven van de grootte van de jongens, die in 1812 of eerder waren geboren en die dus binnen afzienbare tijd gekeurd zouden worden.

*Nominatieve Staat van Wezen etc., welke genegen zijn om in 's Rijks Zeedienst aangenomen te worden*³⁹.

Stamboek- Nummer	naam	geboorte- datum	ingestuurd door	lengte
249	Franciscus Mok	1811	Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam	1 el, 26 duim
462	Johannes Velderman	nov. 1810	idem	1 el, 33 1/2 duim
588	Johannes F. Schiller	okt. 1811	idem	1 el, 46 duim
962	Geert van Lotten	12 nov. 1812	Gereformeerd armhuis in Kampen	1 el, 39 duim
971	Willem Wagenaar	april 1812	Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam	1 el, 34 duim
973	Laurens J.B. Kaat	1812	idem	1 el, 45 duim
1162	Alewijn van Dorp	16 dec. 1812	Regenten van de Geref. stadsarmen in Dordrecht	1 el, 32 1/2 duim
1222	Jacobus Kanser	22 aug. 1812	stadsarmen te Heenvliet	1 el, 38 duim
1366	Dirk le Febre	19 maart 1812	Dokkum	1 el, 32 1/2 duim
1405	Johannes M. Saries	15 jan. 1811	Regenten Godshuizen in Middelburg	1 el, 39 1/2 duim
1815	Hendrik Houtman	2 dec. 1812	armkamer te Utrecht	1 el, 51 1/2 duim
1858	Albertus Klobris	17 juli 1812	N.H. diaconie te 's Gravenhage	1 el, 46 duim
9	Adrianus van Doesburg	6 aug. 1811	weezen en armen te 's Gravenhage	1 el, 30 duim

1 el = 1 meter

1 duim = 1 cm.

In 1817 was bij wet bepaald, dat een keurling minstens 1,57 m groot moest zijn om tot de militaire dienst te worden toegelaten⁴⁰. Aangezien alle genoemde jongens kleiner waren en hun gemiddelde lengte slechts 1,38 m. bedroeg, zullen ze dus allemaal zijn afgekeurd. Bij de militaire keuring in 1848 bleek dit ook nog het geval te zijn. Mr. J.C. Faber van Riemsdijk deelde in die tijd de PC mee: 'Van de veertig jongelingen naar Assen voor de Nationale Militie opgekomen, was er niet één welke de vereischte maat konde bereiken'. Hij voegde hier aan toe, dat alle commissieleden bij de visitatie van Veenhuizen verbaasd waren geweest over de kleine gestalte van de jongens in verhouding tot hun leeftijd. Het eten in de gestichten, die de commissie had bezocht, was goed geweest. Daar lag het dus niet aan, hoewel er wel wat meer vlees gegeven mocht worden. Hij weet het kleine postuur van de jongens aan het gebrek, dat ze tijdens hun kinderjaren en dus vóór de opname in de koloniale gestichten hadden geleden⁴¹. Deze laatste opmerking klinkt plausibel, omdat de basis voor de verdere ontwikkeling tijdens de eerste levensjaren wordt gelegd. Maar de tekorten in het gestichtsvoedsel, vooral veroorzaakt door de afgemeten hoeveelheden, zullen zeker op jongens die, in de puberteit een groeispuurt behoren door te maken, een nadelig effect hebben gehad. Dit laatste blijkt uit hun grootte in de jaren vijftig. De gemiddelde lengte van de wezen, waarvan het aantal tussen 1848 en 1860 was teruggelopen van 1437 naar 458 personen, bedroeg toen nog maar 154 cm. Deze maat week sterk af van de overige keurlingen in Veenhuizen. De kinderen van ambtenaren en van veteranen waren in die tijd respec-

tievelijk gemiddeld 164,5 cm. en 161,5 cm. lang. Ook in de Gewone koloniën waren de keurlingen toen gemiddeld veel groter (161 cm) dan de wezen in Veenhuizen. Tot deze groep behoorden zowel de kwekelingen in Wateren als de kolonistenzones. Van deze laatst genoemden en met name van de jongens, die er geboren waren, bedroeg de gemiddelde lengte 163,8 m.⁴².

13.8 De voeding in Wateren en in de Gewone koloniën

De bovengenoemde lengtematen doen vermoeden, dat de voeding in deze koloniën beter geweest moet zijn, dan die in de wezengestichten in Veenhuizen. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Het aantal kwekelingen van het landbouwinstituut in Wateren, dat fungeerde als opleidingsinstelling voor koloniale ambtenaren en dat in 1859 zou worden opgeheven, bedroeg tussen 1828 en 1860 jaarlijks gemiddeld ruim 70 personen van elf jaar en ouder. Uit het hier volgende weekmenu blijkt, dat deze jongens niet alleen meer te eten kregen, maar ook dat de kwaliteit van het voedsel beter was dan dat van leeftijdgenoten in Ommerschans en Veenhuizen.

Voeding der kwekelingen in de maand juni 1858⁴³.

Zondag:	soep van 1	kop aardappelen (1 liter)	en	3 maatjes (3 deciliter)	erwten.
Maandag:	'	'	2 1/2	'	2 ons groenten.
Dinsdag:	'	'	2 1/2 kop aardappelen	en	2 ons groenten.
Woensdag:	'	'	'	'	zuurkool.
Donderdag:	'	'	'	'	groenten.
Vrijdag :	'	'	'	'	zuurkool.
Zaterdag:	'	'	'	'	groenten.

Dagelijks werd aan dit middagmaal 4 lood (40 gram) spek en 2 lood zout toegevoegd.

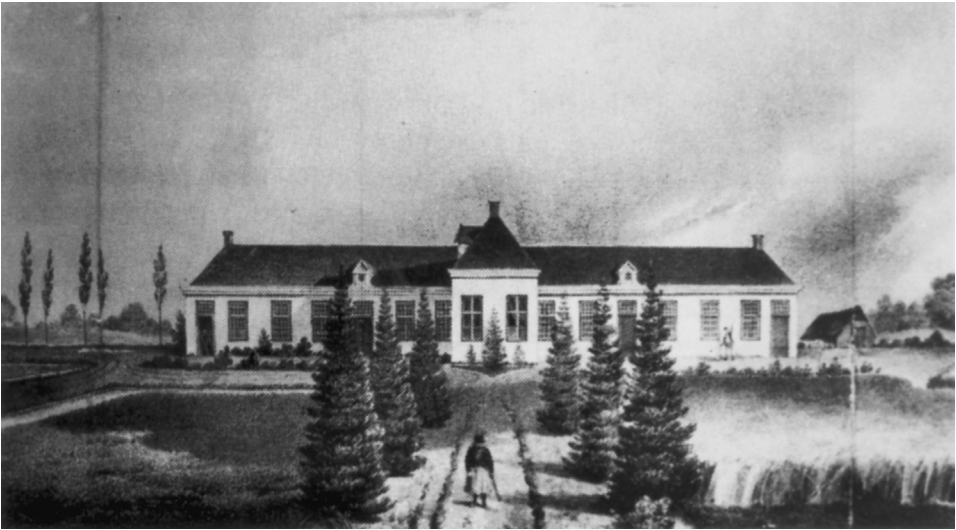
Het morgen- en avondeten bestond uit:

- 1/2 kan karnemelk (1/2 liter)
- 15 lood roggemeel (150 gram)
- 50 lood brood (500 gram)
- 1 lood boter (10 gram)

Als deze etenslijst wordt vergeleken met het menu van de wezen uit hetzelfde jaar, dan is te zien, dat de volle porties hier niet alleen groter waren, maar ook bijna twee maal zoveel zuivelproducten als melk en boter bevatten. In verhouding met de wezen in Veenhuizen werd de dagelijkse hoeveelheid voedsel ook gunstiger verdeeld. Kwekelingen van zestien jaar en ouder ontvingen een volle portie, terwijl de jongens van elf tot vijftien jaar 4/5 portie kregen.

Waarschijnlijk zijn deze factoren mede van invloed geweest op de gezondheid van deze kinderen. In de periode 1828-1860 stierven er in Wateren slechts zeven kwekelingen. Deze veronderstelling wordt ondersteund door de beoordeling in het rapport Westerhoff van 1858. Hierin werd vermeld, dat de voeding in Wateren goed en zeer smakelijk was en zeer gunstig afstak bij dat in Veenhuizen en Ommerschans, waar volwassenen voorts ook nog zwaar werk moesten verrichten⁴⁴.

In dit opzicht waren de omstandigheden voor de bevolking in de Gewone koloniën overigens verre weg het beste. Aangezien de kolonisten bij hun aankomst in 1818 nog niet over eigen voedingsmiddelen konden beschikken, kregen ze tijdens het eerste jaar tot juli 1819 voedsel uitgereikt vanuit de centrale keuken. Directeur Visser bepaalde de hoeveelheid eten, dat door de kok moest worden bereid. Elke week werd er vier keer

afb. 21 *Het Landbouwkundig Instituut in Wateren*

stampot en drie keer soep gekookt. De inhoud van de ketels werd vóór de uitgifte door keukenbaas Bade gecontroleerd. Voor een pot eten moest 5 ½ stuiver worden betaald en een volle emmer eten kostte 8 stuivers. Volgens voorschrift moest een emmer "hutspot", waaraan overigens zowel wortels als uien ontbraken, 1 ½ spint (7 ½ kg.) aardappelen, 1 stuiver groenten, ½ pond vlees, 1/5 pond zout en 1/6 lood (6/10 gram) peper bevatten. De ingrediënten van een emmer soep bestonden uit: 1/25 spint (2 ons) gort, 1/25 spint erwten, 1/25 spint uien, elk van 140 gram, 1 spint aardappelen, ½ pond vlees, ½ stuiver groenten en 1/5 pond zout. Verder kregen de kolonisten per gezin per dag 3 kilogram roggebrood en enkele kaartjes, waarmee ze artikelen konden kopen in de winkel, die door de onderdirecteur werd beheerd⁴⁵.

Nadien ging elke boerenhoeve beschikken over gewassen, vee en kippen en dus over talrijke producten waarvan zonder beperking gebruik kon worden gemaakt. Op de groei en gezondheid van de kinderen zal dit uiteraard een zeer gunstig effect hebben gehad.

13.9 Ziekenvoeding

Naast het toedienen van medicijnen konden de koloniale geneesheren beschikken over aangepast voedsel in de vorm van diëten en verkwikkingen ter bevordering van het herstel van hun patiënten. Omdat het hier vaak om kostbare voedingsmiddelen ging, werd de uitgifte ervan nauwkeurig geregistreerd en gecontroleerd. Aangezien er desondanks toch regelmatig sprake was van een te groot verbruik van deze producten werd er van meet af aan op aangedrongen om in deze zuinigheid te betrachten⁴⁶.

13.10 Uitgifte en verbruik van ziekenvoeding

De door de zaalopziensers opgestelde voedingslijsten, voorzien van de door de geneesheer ondertekende bonnen voor elke zieke afzonderlijk, dienden bij het bureau van de onderdirecteur ingeleverd te worden. Vervolgens zorgde de magazijnmeester als

beheerder van de opslag van levensmiddelen voor het verwerken van de bestellijst. Hij zorgde er ook voor, dat de gevraagde goederen bij de ziekenhuiskeukens werden afgeleverd. De buiten de gestichten wonende zieken konden hier ook in het bezit komen van extra verstrekkingen tegen inlevering van een door de geneesheer ondertekende etensbon.

De lijst van 31 mei en 1 juni 1857 met etenswaren voor de zieken in het tweede gesticht vermeldt de volgende producten: roggebrood, grof tarwebrood, fijn tarwebrood voor 's morgens of voor de pap, boter om te smeren of bij de rijst, zoetemelk om te drinken, voor de pap of om als extraatje uit te delen, gort voor de erwtensoep of voor de pap, rijst voor de soep of de pap, suiker, stroop, beschuiten, aardappelen, zout voor het middageten en voor de pap, vlees voor het middageten of voor de soep, rookvlees, eieren, koffie, thee, chocolade, karnemelk en erwten⁴⁷.

De hoeveelheid geleverde waar bestond uit 138 porties voor twee dagen en moest verdeeld worden onder 99 zieken en de dertien opzieners van de ziekenzalen. Hoe deze verdeling plaats vond, is af te leiden uit de bijbehorende voedingslijst van het hospitaal, die was onderverdeeld in gewone voeding, diëten en extra verstrekkingen.

Gewone voeding:	diëten:	extra verstrekking:
Volle porties : 13 personen	witbrood : 27 personen	koffie : -
4/5 ' : 39 '	middag en avond-eten : -	thee : 8 personen
3/5 ' : 41 '	gortpap : -	chocolade : 6 "
2/5 ' : -	rijst : 34 '	beschuiten : -
	bloempap : -	eieren : 46 "
	broodpap : 18 '	rookvlees : 5 "
	beschuitpap : 2 '	extra melk : 14 "

Wat betreft de gewone voeding waren de hier genoemde volle porties bestemd voor de zaalopzieners. De hoeveelheid voor de zieken werd berekend naar de mate van hun herstel.

Het is opvallend, dat er met de diëtproducten en met de extra verstrekkingen of verkwikkingen nogal zuinig werd omgegaan. De 39 zieken die 3/4 portie van de gewone voeding ontvingen en die dus kennelijk al voldoende hersteld waren, kregen verder geen extra's. Tot deze categorie behoorden ook elf van de twaalf scabieuzen. Een uitzondering was gemaakt voor een patiënt, die op de schurftzaal verbleef en die vermoedelijk in een zeer slechte conditie verkeerde. Deze kolonist kreeg dagelijks naast 3/5 van de gewone voeding twee maal chocolade, 1 ei en 4 1/2 gram rookvlees. Aan degenen, die een zelfde hoeveelheid te eten kregen werd hooguit 1 à 2 eieren en soms thee verstrekt.

Sinds enige tijd was er dan ook sprake van een forse bezuiniging op ziekenvoeding. Dat gold met name voor producten als rookvlees en eieren. De wijn, in het verleden in grote hoeveelheden als verkwikking voor de zieken gebruikt, was nu zelfs geheel van de voedingslijst verdwenen. Op de uitgaven aan eieren was al eerder bezuinigd door de tussenhandelaren uit te schakelen en ze rechtstreeks tegen marktprijs van de hoevenaren te betrekken⁴⁸.

Bij zijn bezoek aan Veenhuizen in januari 1857 was het Van Konijnenburg namelijk opgevallen, dat er in alle gestichten weer veel te royaal gebruik was gemaakt van de genoemde producten. Volgens het sinds 1850 geldende reglement van de ziekenvoeding

mocht er alleen 'in volstrekt noodige gevallen' per dag 3 lood rundvlees (30 gram), 1 à 2 maatjes goede wijn (1 à 2 deciliter) en 1 tot 2 verse eieren aan een patiënt worden gegeven. In Veenhuizen was deze richtlijn in ruime mate overschreden, terwijl Ommerschans met deze verstrekkingen juist ver onder de marge was gebleven. Om het grote verschil in verbruik over een zelfde periode aan te tonen, had hij de volgende vergelijking gemaakt:

Gemiddeld verbruik per patiënt:

Veenhuizen:	eerste gesticht	tweede gesticht	derde gesticht	Ommerschans
Aantal zieken:	33	60	60	90
Rookvlees:	2 pond	6 pond	5 1/2 pond	-
Wijn:	10 flessen	10 flessen	10 flessen	ruim 3 flessen
Eieren:	142 stuks	230 stuks	246 stuks	9 stuks

Uit dit overzicht bleek, dat er in Ommerschans evenals trouwens in het voorafgaande jaar geen rookvlees was verstrekt. Geneesheer Hamer had alleen aan zieken, die geen gewone voeding kregen, maar die op dieet waren, in enkele gevallen eieren en wijn gegeven. Hij maakte al jaren spaarzaam gebruik van verkwikkingen, omdat hij in tegenstelling tot zijn collegae ernstig twijfelde aan de genezende werking van eieren, rookvlees en wijn⁴⁹. Op zijn advies had Van Konijnenburg dan ook besloten om de wijn definitief van de voedingslijst te schrappen en het voortaan als medicijn en niet meer als een verkwikking te beschouwen. Hij wilde het daarom uitsluitend via de apotheken beschikbaar stellen, waarbij het genezend vermogen nog kon worden vergroot door er eventueel een bijmengsel aan toe te voegen. Door op deze wijze de smaak van de wijn te bederven kon tevens het misbruik van deze alcoholische versnapering door gezonde personen worden tegengegaan⁵⁰. Uiteraard konden niet alle geneesheren met deze beperkingen instemmen. Vooral Van Leeuwen gaf als medicus van het eerste gesticht duidelijk blijk van zijn ongenoegen. In een brief aan Mackay wees hij er op, dat de nieuwe maatregelen volledig in strijd waren met het door de PC vastgestelde reglement. Voor hem was het als geneesheer en als christen onacceptabel om geen verkwikkingen meer aan de binnenkomende en doorgaans sterk verwaarloosde, ondervoede en scrofuleuze wezen uit te kunnen delen. Voor deze kinderen was dierlijk voedsel in de vorm van vlees, bouillon en eieren geen verkwikking maar een medicijn. Daarbij was het nog goedkoper dan de enorme hoeveelheden levertraan en geneesmiddelen, die vroeger waren uitgedeeld⁵¹. Dergelijke argumenten waren kennelijk overtuigend genoeg, want het voorstel van Van Konijnenburg werd niet uitgevoerd. In 1858, dus een jaar later, was Mackay opnieuw genoodzaakt om de directies van de bedelaarsgestichten er op te wijzen, dat de consumptie van eieren, wijn en rookvlees beperkt moest worden. Als verantwoordelijk geneesheer toonde H. H. Bischoff echter aan, dat er in verhouding met het grote aantal zieken beslist geen sprake van verspilling was geweest en dat hij deze aanmerking op zijn handelen dan ook als een teken van wantrouwen opvatte⁵².

Noten

1. RAD, archieven MvW, inv.nr. 82, 24 november 1826 nr. 466a.
2. Ter vergelijking: Burema, *De voeding*, 285-301.
3. *De Vriend des Vaderlands*, 1828, 368-375.
4. Tassenaar, *Het Verloren Arcadia*, 136.

5. RAD, archieven MvW, inv.nr. 865, 28 juli 1857 nr. 6.
6. *De Vriend des Vaderlands*, 1828, 479.
7. Idem, 479 en 482-487.
8. RAD, archieven MvW, 960, 8 november 1823, inv.nr. 970, 21 januari 1832 nr. 4.
9. Idem, inv.nr. 82, 27 november 1926 nr. 4608.
10. Idem, inv.nr. 852, 4 februari nr. 9 en inv.nr. 897, 17 september 1858 nr. 16.
11. Idem, inv.nr. 602, 18 januari 1848 nr. 19.
12. Idem, inv.nr. 897, 17 september 1858 nr. 16.
13. De Maare, *Sociale verhoudingen in de Noordelijke Nederlanden 1814-1844*, 405. Tassenaar, *Het verloren Arcadia*, 144.
14. Berends e.a., *Veenhuizen als onvrije kolonie*, 228.
15. RAD, archieven MvW, inv.nr. 849, 17 december 1856 nr. 9.
16. Dorgelo, *De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859)*, 96. Volgens Dorgelo was mestgebrek de voornaamste oorzaak van de te geringe opbrengst van de grond. Hoewel Van Konijnenburg herhaaldelijk aandrong op vergroting van de veestapel en uitbreiding van de hoeveelheid grasland, bleef Van den Bosch de voorkeur geven aan een beperkt aantal runderen en aan bremteelt als wijze van bemesting.
17. RAD, archieven MvW, inv.nr. 864, 14 juli 1857 nr. 6.
18. Idem, inv.nr. 984, 8 oktober 1850 nr. 24.
19. RAD, archieven MvW, inv.nr. 878, 9 januari 1858 nr. 25.
20. Idem, inv.nr. 892, 10 juli 1858 nr. 12.
21. *De Vriend des Vaderlands*, 1828, 482.
22. Deze niet gepubliceerde gegevens zijn afkomstig van P. G. Tassenaar.
23. Den Hartog, *Nieuwe voedingsleer*, 130-133.
24. RAD, archieven MvW, inv.nr. 891, 26 juni 1858 nr. 5: op 31 mei 1858 bedroeg het aantal geheel of gedeeltelijk invaliden in het tweede gesticht in Veenhuizen respectievelijk 218 en 428 personen op een totaal van 1.487 bedelaarskolonisten. In het derde gesticht was in dit opzicht de verhouding 107 en 540 op 1.090 personen. In Ommerschans was het aantal arbeidsongeschikten achtereenvolgens 508 en 409 personen op de in totaal 1.826 aanwezige bedelaars. Tot de gedeeltelijk invaliden werden ook kinderen tot zes jaar en zogende vrouwen gerekend.
25. Idem, inv.nr. 972, 15 december 1834 nr. 20.
26. Idem, inv.nr. 910, 21 maart 1859 nr. 1.
27. RAD, archieven MvW, inv.nr. 910, 21 maart 1859 nr. 1.
28. Idem, inv.nr. 991, jaarverslag 1858, 59. Eggink, *Geschiedenis van het gevangeniswezen*, 136.
29. RAD, archief MvW, toegangsnummer 0.137.01, inv.nr. 46.
30. Burema, *De voeding in Nederland*, 277.
31. RAD, archieven MvW, inv.nr. 878, 9 januari 1858 nr. 25.
32. Idem, inv.nr. 261, 18 juli 1842 nr. 7.
33. Kloosterhuis, *De bevolking van de Vrije koloniën*, 130.
34. Tabel volgens niet gepubliceerde gegevens van P. G. Tassenaar.
35. RAD, archief MvW, toegangsnummer 0.137.01, inv.nr. 46.
36. Tassenaar, *Het verloren Arcadia*, 7, 54 en 69.
37. RAD, archieven MvW, inv.nr. 106, 9 juni 1830 nr. 532.
38. Idem, inv.nr. 144, 1 januari 1834 nr. 61. Tassenaar, *Het verloren Arcadia*, 52.
39. Idem, inv.nr. 106, 9 juni 1830 nr. 532.
40. Tassenaar, *Het verloren Arcadia*, 50.
41. RAD, archieven MvW, inv.nr. 602, 18 januari 1849 nr. 19.
42. Deze gegevens zijn afkomstig uit niet gepubliceerd materiaal, behorend bij het promotieonderzoek van P.G. Tassenaar.

43. RAD, archieven MvW, inv.nr. 891, 26 juni 1858 nr. 5.
44. Idem, inv.nr. 910, 21 maart 1859 nr. 1.
45. Idem, inv.nr. 960, Besluiten en nota's 1820. Kloosterhuis, *De bevolking van de Vrije koloniën*, 159.
46. RAD, archieven MvW, inv.nr. 110, 6 december 1830 nr. 1342 en inv.nr. 750, 27 april 1853 nr. 21.
47. Burema, *Voeding in Nederland*, 280-285; hierin wordt het gebruik van eieren, rookvlees en chocolade in hospitalen elders in Nederland niet genoemd. RAD, archieven MvW, inv.nr. 870, 30 september 1857 nr. 12.
48. Idem, inv.nr. 668, 21 april 1850 nr. 6.
49. Idem, inv.nr. 750, 27 april 1853 nr. 21.
50. Idem, inv.nr. 852, 4 februari 1857 nr. 9.
51. Idem.
52. Idem, inv.nr. 899, 20 oktober 1858 nr. 8.